

Березень 1858

1 березня. На імя тутешнього губернатора прийшов од міністра внутрішніх справ папір про дозвіл жити мені в Петербурзі, але все ще під доглядом поліції. Це діло старого розпусника — японця Адлерберга.

2 [березня]. Дістав листа від графині Н. І. Толстої. Вона пише, що її сердечне бажання нарешті справдилось, і що вона нетерпляче чекає мене. Добра, благородна істото! Чим я відплатюся тобі за добро, що ти для [мене] зробила? Молитвою, безконечною молитвою.

Овсянников просить, щоб я [пождав] його тут до сьомого. Пожду. А як він одурить, прокляну й без грошей виїду.

3 [березня]. Давно ждану книжку “Дѣтство Багрова внука” дістав сьогодні з найласкавішим написом автора. Книжка була вислана з Москви 7 лютого і пролежала до сьогодні в сухого Даля. Могла б і назавжди зостатися в нього, коли б я сьогодні випадково не зайшов до нього й не побачив її. Він виправдується розкидливістю і справами. Як хочеш виправдуйся, а ти все таки — сухий німець і великий паскуда. І чому це заманулося Сергієві Тимофієвичу робити моїм комісіонером Даля, коли він мій адрес добре знає? Чи не думав він таким чином познайомити мене з ним? Предобрий Сергій Тимофієвич!

4 [березня]. Дожидаючи Овсянникова та поліційної перепустки до Пітера, заходився переписувати до друку “Відьму”. Знайшов батато дечого розтягнутого й невикінченого. І слава Богу: праця скоротить довгі дні дождання.

5 [березня]. Вислав листа графині Н. І. Толстій. Писав їй, що сьомого числа в дев'ятій годині ввечері покину Нижній Новгород. Чи справдиться це? Це буде залежати від Овсянникова, а не від мене. Яка дурниця!... Далі працюю над “Відьмою”.

6 [березня]. Я занадто пильно взявся за свою “Відьму”, — так пильно, що сьогодні скінчив; а праці було чимало. І, здається, добре скінчив. Переписав і злегка виправив “Лілею” та “Русалку”. Як то зустрінуть земляки мої мою невольничу Музу?

У сьомій годині ввечері з'явився до мене жандармський унтер-офіцер і запропонував довести мене за 10 карбованців до Москви. Сердечно вдячний за пропозицію. Він одвозив до Вятки якогось непокірного своєму батькові капітана Шліппенбаха та на поворотній дорозі шукав собі сопутника і знайшов мене в Нижньому. Ще раз спасибі йому.

Поєднавшись щодо ціни та часу виїзду, я пішов до Кудлая, щоб прискорити поліційну перепустку. Кудлая не застав удома і на половині дороги зайшов до Вільде, де зустрів Татарінова, панночок Шмітгоф та їх брата, молодого і дуже талановитого скрипака й сценічного артиста. Після вечері господар, прощаючись зо мною, подарував мені на пам'ятку кілька мініатюрних медальйонів — копій з відомих старовинних та нових скульптурних творів, зроблених різними мистцями. Милий і розумний подарунок.

7 [березня]. Від першої години по півдні до першої години по півночі прощався з моїми нижнегородськими друзями. Закінчив прощання в М. О. Дорохової вечерею та тостом за здоров'я моєї святої заступниці графині Н. І. Толстої.

10 [березня]. У третій годині по півдні 8 березня покинув на санях Нижній, а до Владіміра приїхав 9-го вночі возом. Крім цього, в цю пору року досить звичайного явища, нічого особливого не сталось, маю тільки легке запалення лівого ока та сверблячку на

лобі. У Владімірі я купив трояндової води та сподівався цим пахучим ліком усе й покінчити: та не так склалося, як гадалося.

У Владімірі на поштовій станції зустрів О. І. Бутакова, під командою якого я плавав два літа 1848 і 49 по Аральському морі. З того часу ми з ним не бачились. Тепер він їде з дружиною до Оренбургу, а потім на береги Сир-Дарі. У мене на саму згадку про цю пустиню холодне серце, а він, здається, ладен назавжди там осісти. Подобався сатана ліпше ясного сокола.

В одинадцятій годині ввечері приїхав до Москви. Найняв кімнату за карбованця сріблом за добу в якомусь пишному готелі і ледве міг допроситися чаю, бо вже було пізно. О, Москво! о, караван-сераю під голосною фірмою “готель” та ще й із швайцаром!

11 [березня]. У сьомій годині вранці покинув я “караван-серай” із швайцаром і подався шукати свого друга М. С. Щепкина. Знайшов його у старого Пимена, в домі Щепотевої та в нього й замешкав і, здається, надовго, бо око моє розпухло й почервоніло, а на лобі кількома купками висипали прищі. Обцілувавши свого великого друга, пішов я до лікаря Ван-Путерена, мого нижнегородського знайомого. Він приписав мені англійську сіль, зелений пластир, діету та принаймні тиждень не виходити на вулицю. От тобі й столиця! Сиди та дивись у вікно на старого поганого Пимена.

12 [березня]. Відвідав мене лікар Ван-Путерен; додав ще два ліки — для внутрішнього та зовнішнього вжитку і передрік мені принаймні тиждень вязниці та посту. Веселенька перспектива!

Слідом за лікарем одвідав мене високошановний Михайло Олександрович Максимович. Молодіє дідуган, оженився, запустив вуса та й гадки не має. Увечері на вимогу моїх гостинних господарів зійшов я з повязаною головою вниз до вітальні, де зустрів кількох гостей і між ними — Кетчера, Бабста та Афанасєва, з якими тут і познайомив мене господар. Час перед вечерею промайнув швидко. Подали вечерю. Гості сіли за стіл, а я пішов до своєї келії. Проклята хвороба!

13 [березня]. Доктор Ван-Путерен виїхав сьогодні до Нижнього; нараяв мені свого приятеля, якогось німця. Я його, одначе, не дочекався і просив М[ихайла] С[еменовича] закликати лікаря, якого він краще знає, бо хвороба моя не на жарт мене непокоїть. М. С. запросив доктора Міна. Завтра я чекаю його.

Відвідав мене Маркович, син М. Марковича, автора “Исторіи Малороссіи”, та М. О. Максимович з брошурою: “Излѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ”. Щиро дякую за візиту й за брошуру.

14 [березня]. Вислав Лазарєвському два малюнки, призначені в дар [вел. кн.] М[арії] М[иколаївні].

По обіді прийшли до мене два лікарі; добре ще, що не разом. Приятель Ван-Путерена приписав якусь мікстуру в темній пляшечці, а Мін — пільнавську воду та діету. Я вирішив послухати поради останнього.

Дмитро Єгорович Мін — учений перекладчик Данта, та ще в більшій мірі — учений і досвідчений лікар. Поет і лікар... Яка прекрасна дисгармонія!

У старого друга мого М[ихайла] С[еменовича] скрізь і всюди поезія: в нього й домовий лікар — поет.

15 [березня]. Учора були в мене два лікарі, а сьогодні — ані одного. Мені, слава Богу, краще; може незабаром вони будуть мені зовсім непотрібні. Як би це було добре! Остогидло дивитись через вікно на старого Пимена.

М[ихайло] С[еменович] ходить коло мене, як коло вередливої хворої дитини. Предобра істота! Сьогодні ввечері він запросив для мене якусь пані Грекову, мою напівземлячку, із зшитком українських пісень. Прекрасний, свіжий, сильний голос. Але наші пісні їй по-над силу, особливо жіночі: уривчасто, різко, — національної експресії вона не схопила. Чи скоро я почую тебе, моя рідна, задушевна пісне!

Петро Михайлович, старший син мого великого друга, подарував мені два примірники фотографічних портретів апостола Олександра Івановича Герцена.

16 [березня]. Нарисував не зовсім вдало портрет М[ихайла] С[еменовича]. Причиною невдачі був спочатку Максимович, а потім Маркович. Пренаївні гості! Їм і на думку не спала приказка, що не в пору гість — гірший за татарина. Здається, люди й розумні, а звичайної речі не розуміють.

По обіді відвідав мене Д. Є. Мін і крім дієти та пільнавської води нічого не порадив. Днів за три обіцяє випустити на вулицю. Ой, як би це було добре!

17 [березня]. Сьогодні знов мене відвідали обидва лікарі, і, слава Богу, крім дієти та сидіння в хаті нічого не приписали. Я одначе й цього трохи не додержав: увечері нищечком одвідав давно невиданого друга свого — княжну Варвару Миколаївну Репніну. Вона змінилась на краще: погладшала, ніби помолодшала і кинулась у святошество, чого я давніше не помічав. Чи не зустріла вона в Москві доброго сповідника?

18 [березня]. Скінчив переписувати, чи пак проціжувати свою поезію за 1847 рік. Шкода, що нема з ким до пуття прочитати. М[ихайло] С[еменович] у цьому ділі мені не суддя. Він занадто захоплюється. Максимович – той просто благоговіє перед моїм віршем. Бодянський теж. Треба буде почекати Куліша. Він хоч і різко, але інколи скаже правду. Зате йому правди не кажи, коли хочеш зберегти з ним добрі відносини.

У першій годині ми з М[ихайлом] С[еменовичем] поїхали до міста. Заїхали до Максимовича. Він саме порався коло “Русской Бесѣды”. Пані його вдома не застали; вона була в церкві: говіє. Незабаром вона прийшла, і похмурна оселя вченого посвітлішала. Яка мила, прекрасна істота! Але що в ній найчарівливіше — це чистий, незопсований тип моєї землячки. Вона заграла нам на фортепіяні кілька наших пісень. Так чисто, просто, як жадна велика артистка не грає. І де він, старий антикварій, викопав таке свіже, чисте добро? І сумно, і заздрісно... Я написав їй на памятку свій “Весінній Вечір”, а вона подарувала мені київський образок, щоб носити на шиї. Наївний і прекрасний дарунок!

Розпрощавшись з милою, чарівливою землячкою, ми заїхали до малярської школи, до мого старого приятеля А. М. Мокрицького. Старий друга не пізнав мене. І не дивно: ми з ним не бачились від 1842 року. Потім заїхали до книгарні М. Щепкина, де Якушкін подарував мені портрет славного Миколи Новікова. Після цього приїхали додому та сіли обідати.

Увечері був у О. М. Бодянського. Набалакались досхочу про словян взагалі та про земляків зокрема, і тим я закінчив свій перший вихід із дому.

19 [березня]. У десятій годині вранці вийшли ми з Михайлом Семеновичем із дому і,

не зважаючи на воду та грязюку під ногами, обійшли пішки принаймні чверть Москви. Я не бачив Кремлю від 1845 року. Подібний до казарми палац дуже його знекрасив, та все ж він — оригінально-прекрасний. Храм Спаса взагалі, головна баня особливо, — бридкі. Велетенський і цілком невдалий твір. Немов товста купчиха в золотому “повойнику” стала напоказ посеред Білокаменної. Від Кремлю перейшли ми на Велику Дмитровку і зайшли до Олени Костянтинівни Станкевичевої, моєї давньої знайомої, напилися чаю, відпочили та пішли до книгарні М. М. Щепкина. З книгарні знову вернулись до Станкевичевої, де я зустрів ще одну мою давню знайому — Олімпіяду Іванівну Миницьку. Пообідали в Станкевичевої й у шостій годині ввечері щасливо вернулись пішки “во свояси, дився бившему”.

20 [березня]. Мій невідлучний супутник і чічероне М[ихайло] С[еменович] сьогодні прикладав собі баньки, і я один од десятої до четвертої години місив московську грязюку. Вранці я наказав фурманові вимастити мені чоботи добрим дьогтем. Озброївся та вирушив Тверською до Кремлю. Намилувавшись старим красунем-Кремлем, я перейшов до молодого некрасуня-Спаса, щоб оглянути скульптурні роботи, але мене й на подвіря не пустили. — “Не дозволено” — сказав сторож. Я з ним не сперечався й вернувся до Кремлю. Ще раз намилувавшись старим, вийшов я на Ілінку, а потім на Покровку. Зайшов до О. О. Сапожнікова, мого супутника з Астрахані до Нижнього, — хворий, нікого не приймає. І добре робить, бо я заболочений. Розпитав у будочника дорогу до пошти, поплентався тихенько до Мокрицького. Відпочив у нього, намилувався ескізами незабутнього мого друга, покійного Штернберга, та й пішов до уральського козарлюги Савічева. У нього взяв літопис Величка, який він два роки тому дістав од О. М. Бодяньського, щоб переслати [мені], і держав у себе, сам не знаючи пощо. Від Савічева зайшов до харчівні, напився чаю з крендлями і Страсним бульваром вийшов на Дмитрівку, потім — до старого Пимена і точно в четвертій годині вернувся додому.

Увечері М[ихайло] С[еменович] був готовий до нових подвигів, і ми подалися до Станкевичів. Весело і без церемоній балакали про Україну, про дні минулі, і напрощання О. В. Станкевич подарував мені примірник поезій Тютчева.

21 [березня]. У десятій годині вранці не пішки, а візником вирушили ми з М[ихайлом] С[еменовичем] оглядати Москву. По дорозі заїхали до його сина Миколи. Випили по шклянці чаю й потягли далі. Теж по дорозі заїхали до Кетчера; зустріли там Бабста. Кетчер подарував мені всі видання своєї компанії, крім свого перекладу Шекспіра — той ще в друкарні. А Бабст подарував свою промову про збільшення народнього капіталу, видання тієї самої компанії. Випили в Кетчера по чарці сливянки й поїхали до Якушкіна. Господаря не застали вдома, а премила господиня подарувала нам по примірнику портрета кн. Волконського — декабриста, і ми розпрощалися та поїхали до Красних Воріт, до Забеліна. Це — молода ще людина з пресимпатичним, лагідним обличчям, що мешкає не в квартирі, а в бібліотеці. Він не зовсім здоровий, і я не відважився попросити його показати мені Оружейну палату, де він служить помічником Вельтмана. Від Забеліна поїхали ми до книгарні М[иколи] М[ихайловича], і тут я розпрощався з своїм провідником.

Гріх нарікати мені на долю, що вона загальмувала мій відїзд до Пітера. За тиждень я

тут зустрівся й познайомився з такими людьми, з якими не пощастило б стрінутися протягом багатьох літ. Отже, немає лиха без добра.

Вечір провів у своєї милої землячки М. В. Максимовичевої. І, не зважаючи на страсну п'ятницю, вона, люба, цілий вечір мені співала наших рідних, задушевних пісень. І співала так сердечно прекрасно, що я уявив себе на берегах широкого Дніпра. Чудові пісні! Чарівлива співачка!

22 [березня]. Найрадісніший з усіх радісних днів. Сьогодні я бачив людину, яку не сподівався бачити за теперішнього мого перебування в Москві. Людина ця — Сергій Тимофієвич Аксаков. Яка прекрасна, благородна стареча зовнішність. Він нездужає й нікого не приймає. Поїхали ми сьогодні з М[ихайлом] С[еменовичем] привітати його родину. Він довідався про те, що ми в його домі, і всупереч наказові лікаря попросив нас до себе. Побачення наше тривало кілька хвилин. Але ці кілька хвилин зробили мене щасливим на цілий день і назавжди зостануться в колі моїх найсвітліших споминів.

Після пісного обіду в Троїцькому трахтирі я пішов додому, щоб приготуватись до нічного кремлівського торжества. Намір мій не вдався. Прочитавши статтю в 3 числі “Полярной Звѣзды” про “Записки” Дашкової, я в одинадцятій годині пішов до Кремлю. Коли б я перше нічого не чув про цю візантійсько-старовірську урочистість, то можливо, що вона б зробила на мене якесь вражіння; тепер же — аніякого. Світла мало, дзвону багато, процесія — немов вяземський медівник, суне в юрбі. Брак усякої гармонії і ані тіні краси. Доки ж буде тягнутися ця японська комедія?

У третій годині вернувся додому й до дев'ятої години ранку спав сном праведного.

23 [березня]. Христос Воскресе!

У родині М[ихайла] С[еменовича] урочистого обряду й певного часу для розговин не визначено. Хто коли хоче. Республіка! гірше — анархія! ще гірше — блюзнірство! Де ж пак відкинути віками освячений звичай обжиратися й обпиватися при сході сонця... Та це ж просто наруга над святинею!

У десятій годині прийшов до М[ихайла] С[еменовича] з святочним привітанням актор Самарін і прочитав йому дуже милу епіграму Щербини, яку до цього й додаю:

Боже! Въ какомъ я теперь упоені
Съ “Вѣстникомъ Русскимъ” въ рукахъ,
Что за прекрасныя стихотворенія.
Ахъ!
Тутъ Данилевскій, Плещеевъ таинственный,
Майковъ, нашъ флюгеръ-поэтъ.
Лучше же всѣхъ несравненный, единственный
Фетъ!
Много нелѣпостей патетическихъ,
Множество фразъ посреди,
Много и рифмъ. Но красота поэтическихъ
Жди!

24 [березня]. Ще раз бачився з Сергієм Тимофієвичем Аксаковим та його симпатичною родиною і ще раз щасливий. Чарівний старець! Він запрошує мене на літо

до себе на село, і я, мабуть, не встою проти такої спокуси. Хіба що опікунка-поліція перешкодить.

Від Аксакових заїхали до В. М. Репніної, а від неї — до актора Шумського. Скуштували свяченої паски з вестфальською ковбасою й поїхали до Станкевичів. Не застали вдома. Подалися до книгарні М. М. Щепкина і комп., де я й zostався на обід. Обід був для запрошених. М[икола] М[ихайлович] святкував новосілля своєї книгарні і з цієї нагоди задав бенкет для цвіту московської учено-літературної братії. І що ж це за братія! Молоді, живі, запальні, вільні! Тут я зустрів Бабста, Чичеріна, Кетчера, Міна, Кронеберга-сина, Афанасєва, Станкевича, Корша, Крузе й багато інших. Я зустрівся й познайомився з ними, як з давно знайомими, рідними людьми. І всю цю повну радість я завдячую своєму славному другові М. С. Щепкинові.

У восьмій годині ввечері пішли до купця Варенцова — музики й прихильника мистецтв. Тут я зустрівся з деякими московськими малярами та музикантами і, наслуховавшись Моцарта, Бетховена та інших великих представників слухової гармонії, в одинадцятій годині вернулись ми “во свояси, дивися бившому”.

25 [березня]. Високошановний М. О. Максимович зробив на мою честь обід, на який запросив, між іншим, і ветхих денми товаришів своїх Погодіна й Шевирьова. Погодін ще не такий старий, як я його собі уявляв. Шевирьов старіший і, хоч має сивеньку, почитиву фізіономію, поваги до себе не викликає. Солодкий до млости дідок. Наприкінці обіду амфітріон прочитав на мою честь свої власні вірші, а по обіді премила господиня проспівала кілька українських пісень, і захоплені гості розійшлися, хто куди, а я заїхав до Сергія Тимофієвича Аксакова, щоб попрощатися. Він спав, і я не мав щастя поцілувати його сиву прекрасну голову. До девятої години пробув я в Аксакових, і з насолодою слухав своїх рідних пісень, що їх співала Надія Сергіївна. Вся родина Аксакових щиро й сердечно співчуває Україні та її пісням і взагалі її поезії. У девятій годині з Іваном і Костянтином Аксаковими поїхав я до Кошелєва, де зустрівся й познайомився з Хомяковим і з старим декабристом кн. Волконським. Лагідно, без найменшої жовчі розповів він мені деякі епізоди із свого 30-тилітнього заслання і наприкінці додав, що ті з його товаришів, що самотні відбували заслання, — всі повмирали, а ті, що томилися по кілька вкупі, пережили свою покуту, — серед них і він.

26 [березня]. У девятій годині вранці розпрощався з Михайлом Семеновичем Щепкином та з його родиною. Він поїхав до Ярославля, а я, забравши свою мізерію, поїхав на залізницю і в другій годині, запакований до вагону, покинув гостинну Москву. У Москві найбільш тішило мене те, що я зустрів серед освічених москвичів найтеплішу привітність до себе особисто та щирю прихильність до моєї поезії, особливо в родині С. Т. Аксакова.

27 [березня]. У восьмій годині ввечері громоносний паротяг свиснув і спинився в Петербурзі. У девятій годині я був уже в помешканні мого найщирішого друга М. М. Лазарєвського.

28 [березня]. По снігу та сльоті я пішки оббігав майже без потреби пів міста. На роздоріжжі зайшов до готелю Клея і знайшов там Григорія Галагана, що оце тільки приїхав із Москви. Він передав мені лист Максимовича з його віршами, що він прочитав за обідом 25 березня, квиток на одержання “Русской Бесѣды” і мого в Москві знайденого

“Єретика”, себто “Івана Гуса”, про якого я думав, що він безповоротно загинув. У третій годині вернувся я додому й обійняв свого щирого Семена Артемовського; а за півгодини я був уже в його домі, як у своїй рідній хаті. Багато, багато ми пригадали й перебалакали, а ще про більше не встигли ані згадати, ані побалакати. Дві години промайнули скоріше, ніж одна хвилина; я попрощався з моїм милим Семеном, і в шостій годині вечора вкупі з Лазаревським пішли ми до графині Н. І. Толстої.

Більш сердечно й радісно не зустрічав мене ніхто, і я — нікого так, як зустрілись ми з моєю святою заступницею і з графом Федором Петровичем. Ця зустріч була сердечніша за всяку родинну зустріч. Багато хотілось мені розповісти їй, та я нічого не сказав. До другого разу. Пляшкою шампанського освятили ми святе, радісне побачення і в восьмій годині розійшлись.

Вечір провели ми в В. М. Білозерського, мого союзника й сусіди в казематі 1847 року. В нього зустрів я своїх оренбурзьких співвигнанців: Сераковського, Станевича та Желіговського (Сову). Радісна, весела зустріч. Після сердечних розмов і милих, рідних пісень ми розійшлись.

29 [березня]. У десятій годині вранці з'явився я “казанським сиротою” до начальника канцелярії обер-поліціймейстра, до земляка мого І. М. Мокрицького. Він прийняв мене напівофіційно, напівфаміліярно. Стара знайомість опинилась в дужках. Наприкінці він мені порадив зголити бороду, щоб не зробити прикрого вражіння на його патрона графа Шувалова, до якого я повинен зголоситися, як до головного мого наглядача.

Від Мокрицького я знов пішов обтирати ногами вже висохлий брук і вправлявся в цьому хитрому ногоробстві до 12-тої години. А в 12-ій годині з М. Лазаревським поїхали до Василя Лазаревського. Напрочуд симпатичні люди ці прекрасні брати Лазаревські; і всі шість братів, як один — надзвичайна рідкість. Василь прийняв мене, як давно невиданого свого друга. А ми з ним зустрічаємось уперше в житті. От земляк, так земляк!

Увечері пішли ми до цирку-театру дивитись і слухати ілюстрований виклад із геології професора Роде. Виклад про світобудову — прекрасний, і астрономічні картини може не зайві, але нащо ці незграбні суздальські види міст та будинків, що ображають мистецтво? І нащо накручувати ці живі перкалеві взори, що ображають науку? Дивно! а ще дивніше те, що публіка плеще цій ярмарковій банальності. Юрба, та ще й столична юрба!

30 [березня]. Замовив фотографічний портрет у шапці та кожусі для М. О. Дорохової. Шукав помешкання Бабста і не знайшов. Шкода. Не зважаючи на препогану погоду, пробрався на Василіївський Острів, зайшов до маляра Лаврова і від нього довідався про смерть Павла Петровського. Погана новина. Бідна стара мати! Вона не переживе цієї страшної новини.

Увечері графиня Н[астасія] І[ванівна] познайомила мене зо своїми знайомими, що численною громадою зібралися в неї цього вечора. Вони привітали мене, як давно очікуваного й дорогого гостя. Спасибі їм. Боюсь, щоб не став я модною фігурою в Пітері. А на це виглядає.

31 [березня]. З малярем Лукашевичем був в Ермітажі. Новий будинок Ермітажу видався мені не такий, як я його уявляв. Блискуча розкіш, а краси мало. І на цьому величавому храмі мистецтва виразно відбилася тяжка казарменна лапа

“неудобозабываемаго” муштрованого ведмедя.

У третій годині вернувся додому і під впливом того, що бачив, зайняв був позему позицію, аж ось прийшов до мене мій давній незабутий, хоч з очей згублений, знайомий і щирий земляк Л. Н. Дзюбин. Згадали давнину й пішли до готелю “Парижъ” обідати. По обіді пройшлися по Невському і на сьогодні розійшлись.

Вечір провів у Семена.